

Д-р Александар МАТКОВСКИ

ИСЛАМОТ ВО ОЧИТЕ НА НЕМУСЛИМАНИТЕ ОД БАЛКАНСКИОТ ПОЛУОСТРОВ

Во 1352 година Турците ја зазедоа крепоста Цимпе во Хелеспонт (Дарданели) и така за прв пат пречекорија на Балканскиот Полуостров, а потоа ги ширеа своите завладувања навлегувајќи сè подлабоко во внатрешноста на Балканот. По Марицката битка 1371 година Македонија падна под турска власт, 1393 година Бугарија, Цариград падна 1453, Србија 1459, Босна 1463, Херцеговина 1482, Унгарија 1526. Кон крајот на XV век, по смртта на Скендербег и Албанија падна под власта на Турците. Така целиот Балкански Полуостров падна под турска власт. Заедно со Турците, на Балканот дојде една нова, дотогаш непозната религија во овие краишта — исламот која беше службена религија на турската држава. Меѓутоа, исламот како религиозна, морално и општествено-политичка снага не дојде како единствен. Тој дојде со многу суфиски и шиитски примеси кои биле вкоренети во народните маси а особено во номадските племиња, во туркменско селските заедници, со снажен рефлекс во феудалната класа па дури и во градските слоеви. Исламот се судри со христијанството на Балканот кое исто така не беше единствено туку поделено на три конфесии: православна, католичка и богомили. Во прво време турската централна власт и феудалната класа покажуваа толеранција во областа на религиозните мисли, но по XVI век кога почна да се распламтува класната борба почна да се јавува противречност во самата феудална класа, противречност помеѓу сунитскиот ислам како државна вера и сите други правци на хетерогениот ислам како и противречност помеѓу секуларниот ислам и сите немуслимански конфесии и сето ова да се преплетува со феномените на социјално-класната борба. Немуслиманите од Балканскиот полуостров на исламот гледале помалку како на теолошка мисла а почесто го идентификувале со неговиот носител — турската држава и феудалната класа. Но и покрај тоа имало теолози немуслиманци од Балканскиот Полуостров, особено меѓу католиците, а помалку и меѓу богомилите кои веднаш ја запазиле разликата меѓу новоодојде-

ниот ислам и сите христијански конфесии. Додека христијанството како не наполно монотеистичка религија го замислуваше бога во тројство: во бог-татко, бог-син и бог-дух, исламот како наполно монотеистичка религија бога не го замислуваше во тројство. Освен тоа кај христијанството имало инкарнација од човек во дух и обратно што го немало во исламот. Исламот на Балканот не познавал организирани верски судови слични на инквизиција од католичкиот свет. Додека по плоштадите на западна Европа во ова време гореле на ломачи илјадници „неверници“, по целиот Балкан се движеле претставници на многу исламски секти и редови кои верно го пропагирале и ширеле исламот кај немуслиманските но истовремено го толкувале често и јавно не онака како што бил пропишан од ортодоксниот сунитски ислам. Во историјата на Балканскиот Полуостров е познат само еден случај на спалување на ломача на „неверник“. Тоа бил Ѓорѓи Кратовец. Ова секако било само изузеток кој го потврдувал правилото. Воопшто земено, исламот бил многу по толерантна религија од христијанството, но немуслиманите од Балканскиот Полуостров не можеа тоа да го согледаат бидејќи таа била владеачка религија и како што реков најчесто била идентификувана со неговиот носител — турската држава и феудалната класа.

Со наметнување на турската политичка власт, на еден голем дел од населението на Балканот, се наметна и новиот тип на цивилизација т.е. исламска цивилизација во нејзината најуниверзална смисла. Балканскиот Полуостров станал терен каде се мешале, преплетувале, взаемно се влијаеле и коегзистирале остатоците на византиската, европската и новата исламска цивилизација чии феномени се сочувани до денес. До продорот на исламот на Балканскиот Полуостров постоеле средновековен тип на градови обиколени со ѕидини и градски порти. Очигледен е успехот на исламската цивилизација која мошне бргу овладеа со градовите претворувајќи ги во упоришта на исламско-ориенталниот урбанизам со дотогаш непознати урбани елементи: џамии, безистени, караван-сараји, медреси, текиња и слично и што доведе до побрзо отворање и интеграција на градот со околните села при што градските бедеми го изгубија својот некогашен значај. Колку бил брз и силен налетот на исламско-ориенталните елементи во скоро сите општествени односи кај немуслиманите се гледа и од фактот што дури до денес се сочувала арапската кујна која преку Турците се проширила скоро кај сите балкански народи. Називите на јадењата и кај немуслиманите се главно од арапско-турско потекло како: чорба, ќевап, халва, буреќ, сарма, турли-тава и сл. Исто така и голем дел од кујнските предмети се од ориентално потекло како сахан, тепсија, тенџере, кашика

¹) Nedim Filipović, Napomene o islamizaciji u Bosni i Hercegovini u XV vijeku. Godišnjak ANBH VII, Sarajevo 1970, 146.

и сл. Иако во прво време исламот забрануваше на немуслиманите да се облакаат како муслимани, сепак христијаните и Евреите по прадовите го копираа ориенталното облакање и до денес кај нив се сочувани ориентални називи на поодделна облека како чакшири, шалвари, долама, антерија, цубе и слично. Исламската цивилизација навлезе дури и во внатрешната архитектура и уредување на станот поради што кај немуслиманите од Балканот и до денес се сочувани ориенталните термини како ода(ја), чардак, мутвак, кошк, диван, хане, софа, килим, софра, душек, јорган и слично.²⁾

Една од најважните последици од продорот на исламот на Балканот било ликвидирањето на дотогашната феудална класа но не и на феудалното општество. Турците го уништија дотогашниот болјарски феудализам и изградија спахиско-тимарски систем кој само по некои форми се разликувал од претходниот. Турција како држава го сочувала феудалниот систем со скоро сите економски и социјално-класни односи како и дотогаш т.е. таа не разрушила еден и не создала друг општествен систем. И во неа имало феудални господари и закрепостено селско население. Селаните кои дотогаш биле закрепостени кон болјарите сега си ги заменија своите господари со спахии и бегови. Исламот како владејачка религија и филозофија исто така не дојде на Балканот со нови, свежи и револуционерни идеи, туку и тој како и христијанството, беше изграден само на теолошка основа и имаше задача да го оправдува феудализмот. Заради сето ова, турската држава за цело време на постоењето на Балканот само репродуцираше феудални односи.

Воспоставувањето на турската власт имало сосема друго значење за дотогашните благородници. Дотогаш привилегирани управувачи натрупани со богатства, наеднаш ја загубија својата политичка сила на господаречка класа и ризикуваа да бидат уништени од новите феудалци. Пред нив имаше два пата, или да останат христијани и да бидат сведени на статус на раја или да го примат исламот и да се слеат со турската феудална класа и да си ја сочуваат својата привилегирана положба. Токму овој пат бил најпривлечен и најприроден за класното сознание на христијанскиот благородник и заради тоа, голем дел од нив, без притисок и единствено по силата на своето економско детерминирано класно сознание преминал во ислам.³⁾ Другиот, помал дел од христијанските благородници, пред налетот на исламот избегал во соседните христијански држави или потинал давајќи отпор на навлегувањето на турската држава.

Во прво време исламизацијата се спроведуваше главно меѓу благородниците, а кога турската држава стигна во Босна

²⁾ Fetim Spaho, Iz javnog i privatnog života u doba turaka. Knjiga o Balkanu, I, Beograd 1936, 172—173.

³⁾ Кирил Василев, Родопските Българи мохамедани. Пловдив 1961, 75.

пред која стоеја широки простори на европскиот католички свет, за прв пат широко го отвори аголот на исламизацијата и према слоевите вон од феудалната класа.⁴⁾ Процесот на исламизацијата овде беше олеснат од две причини: 1) на тлото на Босна постоаа три организирани цркви: католичка, православна и богумили и ниедна не преовладуваше. Непостоење на една единствена, компактна и авторитативна црква која би ја градела моралната, политичката и општествената кохезија на народот и меѓусебното трвење и борба за превласт над другите две, доведе до нерезистентност према исламот. 2) Богомилите кои бараа поскромна црква без големи поседи, без кипови, икони, фрески, свеќи и крстови и кои проповедаа дека еден ден ќе дојде божјиот изасланик кој ќе го спроведе сето ова; во исламот и џамиите кои немале фрески, икони, кипови и слично и во оците кои биле облечени како и обичниот народ, гледале како на својот долгоочекуваниот месие. Нивниот месионизам заврши со масовно примање на исламот. Овој за Босна специфичен и на Балканот единствен случај, во период на исламизацијата даде и единствен резултат.

Со масовната исламизација на босанските селани две важни гранки на селската привреда дојдоа во сукоб со нормите — на исламот. Тоа биле свињарството и продукцијата на вино чија консумација била забранета од исламот. Во првото време на исламизацијата турската власт ја толерирала консумацијата на свинското месо и виното бидејќи се наоѓаат податоци дека во наполно исламизираните села се консумирало и едното и другото.⁵⁾

Во Албанија и Западна Македонија, турската власт ја користеше исламизацијата како метод за патификација на овие бунтовни краишта. Од доаѓањето на Турците па сè до втората половина на XVI век овие краишта беа скоро во постојанен бунт. Локалните кади со право сметале дека исламизацијата не треба да се спроведува со принудни и ригорозни мерки и дека ако населението премине во ислам ќе се претвори од бунтовник во соработник на власта. Карактеристична е една етапа на двоверство. Некои жители со цел да се ослободат од харачот и од другите давачки, се обидуваа само формално да го примат исламот, а всушност и понатаму се држеле за старата религија христијанството. Иако пред турските власти се декларирале како муслимани тие и понатаму оделе в црква, децата ги крстеле кај поповите со христијански имиња, ги женеле в црква и се придружувале кон старите обичаи. Тие имале две имиња, едно христијанско со кое се служеле помеѓу себе и во семејството и второто муслиманско со кое се довикувале на јавни места и пред орга-

⁴⁾ N. Filipović, op. cit. 146.

⁵⁾ Ibid 164.

⁶⁾ Александар Матковски, Еден значаен и непознат бунт во дебарската нахија од 1560 година, МАНУ, Прилози I, 1, Скопје 1970, 65—79.

ните на власта како на пример Хасан — Богдан, Хрз — Дамјан, Хусеин — Тодор, Алија — Илија, Мустафа — Никола и слично. Според една фетва од 5 ноември 1568 година за сите оние кои преминале во ислам а се придржувале кон христијанските обичаи било „дозволено убивање на некакви групи“.) Нема потреба од коментар на оваа фетва која ги дава причините што ја предизвикале исламизацијата а ги навестува и методите со кои се служела турската власт за да ги задржи конвертитите во крелото на исламот. Примањето на исламот само ја намали опасноста од нови бунтови кои и понатаму се кревале. Но сега, турските власти успеваале пред муслиманите бунтовите да ги прикажат како бунт против исламот и како работа само на христијаните насаскувајќи ги така двете верски заедници една против друга. Во колку повеќе се натурал исламот, во толку повеќе успевала пацификацијата на оваа област.

Во другите краишта на Балканскиот Полуостров, отпрвин во ислам преминувале само изузетно сиромашни лица кои на тој начин сакале да се ослободат од прекумерните даноци што ги плаќале христијаните. Заради тоа селската и градската сиромаштија претставувала најплодно тло за исламизација.

Немуслиманите од Балканскиот Полуостров имале различит однос кон исламот. Едни го примале сосема доброволно, други од економски причини, а имало и такви кои давале огорчен отпор на исламизацијата. Принудната исламизација често исфрлувала верски маченици кои христијаните потоа ги славеле како светци. Поради тоа што не сакал да го прими исламот во 1515 година во Софија на ломача бил запален Ѓорѓи Кратовец.⁸⁾ Во првата половина на XVI век бил обесен уште еден Ѓорѓи во Софија.⁹⁾ Во 1750 година му била отсечена главата на младичот Ангел од Лерин. Егзекуцијата била извршена јавно во Битола.¹⁰⁾ Во 1795 година била обесена девојката Злата од с. Слатина — Мегленско.¹¹⁾ Во 1837 година бил обесен Георѓи од село Чурхли, Гребенско, во Македонија поради обвинение дека прво го примил исламот а потоа се откажал од него.¹²⁾ Во турските извори така не се крие дека постоело принудно исламизирање и дека врховната турска власт не секогаш ги одобрувала овие мерки. Така според еден ферман од јануари 1731 година дознаваме дека „муслиманите од Битола шетале по улиците со тапани и вршел

7) Архив на Институтот за национална историја во Скопје. Ми himme defter 7, док. 8.

8) Иван Снегаров, Историја на охридската архиепископија — патријаршија от падането ѝ под Турците до нејното унишожение (1394—1767), Софија 1932, 39, 50, 57, 60, 251, 259, 261, 262, 266, 273, 324—328, 330, 331, 572—573.

9) Ibid 58.

10) Ibid 303. Иван Снегаров, Турското владичество пречка за културното развитие на българският народ и другите балкански народи. Софија 1958, 73.

11) Ibid 73.

12) Ibid 73.

притисок врз рајата да ја прими исламската вера и дека вакви напади се забрануваат“.¹³⁾ Бидејќи вакви случаеви на принуда не биле ретки, Високата порта дури во август 1850 година се најде побудена да ја издаде следнава наредба: „Високиот шеријатски совет бил известен дека некои христијански деца и девојчиња биле принудени да изговорат „шехадет“¹⁴⁾ и на таков начин да бидат присилувани да го примат исламот. Бидејќи ова не е дозволено а за вакви случаеви дури се заинтересирале и странските претставници, се наредува никој да не се присилува а ако некое дете сака доброволно да премине во ислам пред шеријатскиот меџлис би требало да бидат повикани и неговите родители и роднини да дадат согласност и да се испитаат причините што го натерало тоа да го стори“.¹⁵⁾ Од овој цитат се гледа дека некои муслимани учеле некои христијански деца да го изговорат шехадетот и потоа да ги принудат да го примат исламот бидејќи турската пракса била секој оној немуслиман кој ќе ја изговори оваа формула, макар и несвесно, морал да го прими исламот или да умре. За вакво нешто постојат податоци и кај францускиот патописец Антоан Жефроа кој вели „ако некои христијанин несвесно или од други причини ги изговори овие зборови и ако муслиманите го чујат, тој ќе биде принуден или да го прими исламот или да умре“.¹⁶⁾

Економските причини за преминување во ислам биле типични бидејќи донесувало олеснување од некои даноци. Така ако еден член од семејството премине во ислам целото семејство се ослободувало од извесен број даноци. Италијанскиот патописец Бенедето Рамберти тврди дека во 1534 година во градот Плевље најстариот од седумте синови преминал во ислам за да го избави семејството од даноци.¹⁷⁾ Имало случаеви таткото да премине во ислам, а сите други од семејството да останат христијани.¹⁸⁾

Доброволно преминувале во ислам најчесто девојките или вдовиците кои сакале да се омажат за некој Турчин. Овакви случаеви во изворите се многу често регистрирани. Ке додадам неколку примери: „Осман ја венчал ќерката на Димо од село Добромир, Битолско. Димо го тужел Османа дека со сила ја зел. Повикана в суд таа изјавила дека доброволно преминала во ислам и се венчала за Осман“.¹⁹⁾ Во 1741 година некоа Неда, вдовица од 25 години од Леринско дошла во Битола каде веројатно

¹³⁾ Архив на Македонија — Скопје, Битолски сиџил 43, лист 110.

¹⁴⁾ Шехадет е една формула која се изговара на арапски: „la illahu ilallah, Muhamed resulullah“ и значи „нема друг бог освен Алах, а Мухамед е неговиот пророк“.

¹⁵⁾ Битолски сиџил № 113, л. 4.

¹⁶⁾ Радован Самаршиќ, Београд и Србија у списима француских са-временика XVI—XVII века. Историски архив Београд 1961, 285.

¹⁷⁾ Снегаров, 54.

¹⁸⁾ Битолски сиџил № 3, л. 7.

¹⁹⁾ Битолски сиџил 3, л. 84.

се запознала со некој Турчин и го цел да се омажи за него дошла во шеријатскиот суд и во присуство на група муслимани преминала доброволно во ислам и го зела името Фатима.²⁰⁾ Во јули 1832 година „христијанката Биста, пред шеријатскиот суд ја напушти својата лажна вера, ја прими вистинската вера — исламот и се нарече Ајша“.²¹⁾

Некои деца и младичи од разни причини доброволно преминувале во ислам. Во генерациски поглед објект на исламизацијата биле најчесто младите луѓе. Така „неверникот Кочо во пубертет се откажа од својата лажна вера и откако се украсил со славата на исламот по негово барање се нарекол Ахмед“.²²⁾

Огромното мнозинство на исламизираниите биле сиромашни оженети селани кои Турците, во пописните дефтери ги означувале со терминот „беннак“. Кога поминувале во ислам тие сосема се ослободувале од данокот ресм-и чифт, а испенце плаќале само 6, додека христијаните плаќале 25 акчиња. Турците се користеле од имовинската диференцијација на селаните за да ги привлечат сиромашните селани.²³⁾

Се разбира дека имало случаи кога некои лица дури и пред судот изјавиле дека не сакаат да го примат исламот и тоа се регистрирало во сицилот. Така, во јуни 1833 година некој си Јован чија жена преминала во ислам изјавил дека се разведува од својата жена но не си ја менува верата.²⁴⁾ Дури имало и вакви случаи: некоја Неда од Битола, додека нејзиниот маж бил отсутен, дошла во шеријатскиот суд и изјавила дека сака да премине во ислам. Но кадијата во сицилот понатака запишал „Бидејќи мажот на Неда е отсутен, кога ќе дојде ќе се побара мислење за нејзината постапка“.²⁵⁾

Имало поретки случаи едно лице повеќе пати да ја менува верата. Така „Виргинија го примила исламот, но потоа извршила одвратна работа откажувајќи се од него поради што била затворена во државните затвори. Потоа пак го примила исламот и откажувајќи се од својата лажна вера се нарече Хатиде и се даде да живее во куќата на кондурацијата Мехмед“.²⁶⁾ Од овој извор како и од многу други се гледа дека понекогаш некој нов муслиман кој не бил сосема сигурен во исправноста на својата постапка бил даван да живее извесно време во некоја поугодна муслиманска куќа каде требало да се привикне на муслиманските обичаи и нормите на исламот.

Многу поретки случаи биле поп да помине во Ислам. Свештениците обично влијаеле кај народот да не поминуваат во

²⁰⁾ Битоалски сицил 47, л. 71.

²¹⁾ Битоалски сицил 100, л. 3.

²²⁾ Битоалски сицил 100, л. 8.

²³⁾ N. Filipović, op. cit. 160—161.

²⁴⁾ Битоалски сицил 101, л. 1.

²⁵⁾ Битоалски сицил 103, л. 94.

²⁶⁾ ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΝ, ΑΡΧΕΙΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ... , док. 242

друга вера. Засега само еден ваков случај е познат. Во 1862 година пред кадијата во Битола се јавил „попот Глигор од солунска каза се одрекол од својата лажна вера, преминал во ислам и му било дадено името Ибрахим“.²⁷⁾

Примањето на исламот на Балканскиот полуостров ако некогаш било свесно, ретко било и длабоко особено кај жените. Ретко некој конвертит, пред или по примањето на исламот, да се вклопи во проучувањето на идеолошките постулати на исламот. Некои од нив и понатака го користеле христијанскиот календар а не хиџрискиот. Кај некои останал да живее култот од некои домашни или локални светци како Св. Илија, Гурѓовден, Митровден или култ оврзан за некој народен христијански обичај. Затоа за ваквите на Балканскиот Полуостров постоела поговорка „до пладне Илија, по пладне Алија“.²⁸⁾

Балканската народна поезија е полна со мотиви каде се пее за принудното или доброволното преминување на ислам, за односот на христијаните и муслиманите кон конвертите или за отпорот против исламирањето.

По целиот Балкански Полуостров имало Евреи, особено многу биле во Солун. За разлика од христијаните Евреите полесно поминувале во ислам но на нив, од одредени причини, помалку се вршело притисок да го примат исламот. Може да се верува на францускиот патописец Антоан Жефроа кој вели: „ако еден Евреин сака да помине во ислам не би бил примен ако претходно не се покрсти т.е. прво да стане христијанин“.²⁹⁾ Имамме многу податоци од каде се гледа дека Евреите биле лесно подложени на промена на верата а особено од трговско-финансиски причини. Во првата половина на XVII век во Солун и Битола група Евреи поминале во ислам а кога се отселиле во Италија или пак се враќале во мојсијевската вера или станувале христијани. Поради честата промена на верата инквизицијата ги осуди на разни временски казни со затвор или на галија.³⁰⁾

По појавата на исламот на Балканскиот Полуостров каде дојде во допир со три христијански конфесии и со Евреите од Солун и по долг заеднички живот и контакти се јавија разни лица од сите споменати религии кои се обидоа да ги помират спротивностите помеѓу религиите па дури да создадат нова вера земајќи го сето она што тие го сметале за најпозитивно и најрационално од секоја религија. Овакви идеи се јавувале најчесто кај опите, имамите, џвештениците и рабините. Уште во XV век (околу 1415 година), во планинската месност Стилариион, сега Смирненско, (во Пиринска Македонија) се појавиле приврзаниците на шејхот Бедреддин и на Берклуце Мустафа кои про-

²⁷⁾ Битолачки списил 127, л. 116.

²⁸⁾ Владимир Боровић, Историја Југославије, Београд, 287—288.

²⁹⁾ R. Samardžić, op. cit. 186.

³⁰⁾ ΜΕΡΤΣΙΟΣ, ΜΥΝΜΕΙΑ... 175—181

поведале еден вид мухамедански комунизам: да нема приватна сопственост; земјата, храната, алиштата и сите други нешта, освен жените, да бидат колективна сопственост. Тие учеле дека меѓу христијаните и мухамеданите нема голема разлика, бидејќи и едните и другите верувале во еден бог и ги учел мухамеданите да живејат во дружба со христијаните. Нивните ученици оделе меѓу народот гологлави и боси да проповедаат. Султан Мехмед I против овие еретици на двапати испратил војска, но турските војски биле разбиени. Потоа собрал поголема војска дојдена од Тракија и Мала Азија на чело со неговиот син Мурад и Бајазид-паша. Стиларион бил разрушен, а околното население заклано. Поповедникот Берклуџе Мустафа бил фатен, неговите ученици биле заклани пред неговите очи, а потоа него го разапнале на крст во Ефес, а шејхот Бедреддин бил егзекутиран во Сер.³¹⁾ Неговото разапнување на крст симболички означувало дека мухамеданските екстремисти го сметале поблизок до христијанството и затоа му одбрале токму таква смрт.

Во XVII век, околу Костур се јавил некој свештеник кој проповедал нова вера создадена од елементи, што според него биле најпозитивни, земени од христијанството и исламот. Сакајќи да ги помири овие две религии, тој се судрил како со каноните на христијанството, поради што бил исклучен од црквата, така и со турската власт која ги гонеше неговите приврзаници и „неговата пантеистичка идеја која го одрекнувала библиското учење за создавањето на светот, тајните, каноните и преданијата на црквата“.³²⁾

Во 1882 година во Солун се јавиле три еврејски секти кои јавно го ширеле исламот. Францускиот конзул во Солун од ова време Dozon запишал дека овие секти се викале „denmès“, што на турски значи „конвертит“, дека приповедале некоја средина меѓу јудејството и исламот и дека не биле гонети од турската власт но дека биле презрени од правите Евреи.³³⁾

Посебно треба да ја истакнеме културната улога што ја изврши исламот на Балканскиот Полуостров кој со себе донесе културни институции дотогаш непознати на Балканот како вакафи, медреси, текиња, мектеби, библиотеки и разни други културно-верски и социјални установи што створија една интензивна ориентално-балканска симбиоза. Турците отварале разни школи, првенствено медреси како што била во средината на XV век познатата Исхак-бегова медреса во Скопје, најпрочуена во цела Румелија во која предавале тогаш најпознати научници. Во многубројните медреси се изучувале верски дисциплини и световни предмети. Заедно со исламот, на Балканот дојдоа дотогаш три

³¹⁾ Ducas, *Historia Byzantina*. Bonn 1834, 111—114.

³²⁾ Снегаров, *op. cit.* 290.

³³⁾ *Bulletin consulaire français. Recueil des rapports commerciaux adressés au Ministre des Affaires Etrangères par les agents diplomatiques et consulaires de France à l'étranger. Rapport consulaire. Turquie d'Europe. Tome VII, année 1883, 1199.*

непозната јазика: арапскиот, како јазик на религијата, турскиот, како јазик на администрацијата, и персискиот како јазик на книжевноста. Се створил круг на учени луѓе кои не само што ги знаеле туку и пишувале свои религиозни, научни и книжевни трудови на овие јазици. Сепак овие трудови можеле да ги читаат ограничен број луѓе, само врхунски интелектуалци, а такви немало многу. Од друга страна, многубројни биле оние кои свршувале нижи школи, го знаеле арапскиот алфабет но не и ориенталните јазици. Поради овој факт, во Албанија и Босна, а делумно и во Македонија, се појавија лица кои пишувале на албански, босански, македонски и влашки јазик а со арапски алфабет, во науката позната како аламијадо книжевност а која и досега не е доволно проучена. Разбира се дека аламијадо книжевноста е повеќе раширена во оние краишта од Балканскиот Полуостров каде исламизацијата била поуспешна.³⁴⁾ Тука треба да се истакне и обратното влијание што го направи кирилицата на некои Турци или исламизирани лица кои пишувале на кирилица бидејќи арапското писмо им било претешко. Имало дури случаи кирилицата да се употребувала за епитафи на муслиманските гробови.³⁵⁾

На крајот треба да се истакне улогата на турската држава како муслиманска што народите на Балканот токму таа власт ќе ги преведе во модерната епоха како народи зрели за саттус на нација. Токму во крилото на таа држава ќе се јават, развиваат и јакнат сите предуслови за формирањето на балканските нации. Оваа ориентално-балканска симбиоза, иако во помал обим, и денес егзистира на целиот Балкански Полуостров.

³⁴⁾ Hasan Kaleši, *Albanska aljamijado književnost. Prilozi za orijentalnu filologiju sv. XVI—XVII*, Sarajevo 1970, 50—55.

³⁵⁾ Ćorović, *op. cit.* 289.